

Саух П.Ю., доктор філософських наук, професор
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО: МІЖ МИНУЛИМ І МАЙБУТНІМ

1. Релігієзнавство відносна молода галузь наукового знання. Вважається, що її історія нараховує близько 150 років. Але "Я – концепція" релігієзнавства, усвідомлення його власного єства структури та форм існування, місця серед інших наук й до сьогодні є дискусійною. Про це свідчить кожен із етапів в його розвитку, яких формально можна назвати два: "класичне релігієзнавство" (друга половина ХІІ ст. – середина ХХ ст.) і "сучасне релігієзнавство" (друга половини ХХ ст. по даний час).

2. Для "класичного релігієзнавства" характерними були дві основні особливості: перша пов'язана із намаганням релігієзнавців демаркувати межу із теологією та впровадити виключно наукові методи вивчення релігії. Друга, навпаки, під впливом феноменології та герменевтики релігії, окреслювала прямолінійний рух до теологічної проблематики, що спричинило проникнення теології в серцевину релігієзнавства й призвело до кризи науки про релігію. Другий, сучасний етап релігієзнавства пов'язаний з усвідомленням цієї кризи та пошуками нової релігієзнавчої парадигми. Найбільш характерними особливостями цього етапу стали а) поглиблення раціонального та емпіричного знання про релігію, яке постійно верифікується і доповнюється; б) відмова від традиційної релігійної інтерпретації релігійних явищ; в) посилення організаційного начала (міжнародних контактів і міждисциплінарних взаємодій), становлення університетських програм академічного релігієзнавства та відповідних інституцій (кафедр, відділень, асоціацій тощо).

3. Незважаючи на те, що й серед сучасних релігієзнавців існують різні точки зору з приводу об'єкту свого дослідження, методів творчого пошуку, усе ж з певними застереженнями можна сказати, що конституювання релігієзнавства як окремої сфери наукового знання відбулося. Предметом релігієзнавства визначено аналіз усієї сукупності проблем походження, сутності і функцій релігії, її місця в суспільстві, історії, культурі, її об'єктивної ролі протягом тисячоліть і в сучасному глобалізованому світі. Іншими словами, метою релігієзнавства стає завдання пізнання й розуміння релігії як форми суспільної свідомості. При цьому релігієзнавство вивчає релігію "зовні" як складову частину людської культури у її зв'язках і взаємодії з іншими компонентами культури.

Важливим здобутком є й те, що були розв'язані певні питання щодо принципів релігієзнавчих досліджень, розробки й конституювання понятійно-категоріального апарату, ствердження наукової методології на основі історизму, об'єктивності, світоглядного та конфесійного плюралізму.

На цій основі не лише в релігієзнавстві загалом, але й в українському зокрема, став пріоритетним раціональний підхід до релігії, були започатковані університетські програми й підрозділи, дослідницькі центри, розгорнуті емпіричні релігієзнавчі дослідження у галузі соціології, історії, психології, антропології, з'явилися підручники з академічного релігієзнавства, розгорнулася співпраця в межах Міжнародної асоціації істориків релігії тощо.

4. Але поряд з цими тенденціями сучасне релігієзнавство (у тому числі вітчизняне) зіткнулося з цілою низкою проблем, які й досьогодні "розмивають" його "Я – концепцію".

Перша із них, пов'язана з тим, що на думку значної частини релігієзнавців, релігієзнавство виникає як "розуміння чужого". Тут неважливо до якої релігійної традиції належить дослідник чи є атеїстом. Важливо, щоб він міг максимально звільнитися від власної світоглядної визначеності – тим краще він зможе зрозуміти й проникнути в серцевину тієї чи іншої релігійної традиції. Релігієзнавець, так би мовити, має постійно знаходитися в стані емпатії. Головним в цьому процесі має бути метод виключення трансцендентного, яке має бути виведене за рамки наукового релігієзнавчого дослідження, адже наука не має методів дослідження пов'язаних з ним. Тобто йдеться про так званий "методологічний атеїзм", який передбачає, що релігійний феномен може успішно вивчатися вченим будь-яких поглядів.

Друга проблема. Існує переконання, що перевагу в дослідженні релігії має той, хто має власний релігійний досвід. Якщо релігієзнавець немає релігійного досвіду, то йому властива лише ілюзія об'єктивності, тому що об'єктивного відношення до релігії у жодного дослідника не може бути – це завжди буде якась конкретна позиція. Релігійний досвід не може бути позаконфесійним – просто релігії не існує, але релігійний досвід є швидше позитивним фактором для релігієзнавця, ніж його відсутність. Прикладом може бути філософія науки: тут результативності досягає той, хто "вийшов" із конкретної науки, ті ж хто нею не займався приречений "вирішувати" надумані проблеми.

Третя проблема пов'язана з точкою зору багатьох релігієзнавців, що релігієзнавство не є світоглядним проектом, а отже не може вважатися філософською наукою. Загальна теорія релігії не може існувати поза тими конкретними її дослідженнями, що проводяться в межах історії, філології, етнографії, етнології, психології, соціології, археології тощо. А відтак постає питання чи потрібна взагалі академічна наука про релігію, яка зосереджена на синтезі різноманітних конкретно-релігієзнавчих дослідженнях і котра намагається вибудовувати свою власну методологію, специфічні методи дослідження та систему категорій і понять?

5. Не випадково в останні роки, як на Заході, так й певною мірою у нас, в Україні, спостерігаються помітні "тектонічні зсуви" наукового релігієзнавства у бік теоретичних й методологічних позицій класичної теології. З іншого боку в сучасному богослов'ї усе помітнішими стають такі

принципи наукового й загальнокультурного мислення як плюралізм, діалогічність, толерантність. Зрозуміло, що при цьому об'єктивність досліджень вибудованих лише на плюралізмі ні в теології, ні в релігієзнавстві не зростає, а швидше, навпаки, падає. Тим паче, досвід "класичного релігієзнавства" засвідчив, що подібна тенденція закінчується кризою релігієзнавства.

Сьогодні цілком очевидно, що при усіх зрушеннях, які відбулися в сучасному релігієзнавстві, не вистачає фундаментальної основи для орієнтації в загальному релігійному просторі. Претензії феноменології релігії на те, що саме вона може стати релігієзнавчою теорією, не виправдалися. Тому на часі пошук нової філософської парадигми здатної об'єднати зусилля представників різних підходів у дослідженні релігії. Більшість сучасних релігієзнавців справедливо вважає, що існуючий плюралізм методологічних підходів до вивчення релігії, хоча й є певною закономірністю розвитку релігієзнавства, але воно в найближчій перспективі гостро потребує інтегральної методології (на зразок марксизму).

Було б великою помилкою не пам'ятати, що наші нинішні творчі пошуки у розбудові сучасного релігієзнавства стали можливі завдяки дослідникам радянської доби, значна кількість яких не зводила релігієзнавство лише до заперечення релігії. Нажаль, попри хронологічну близькість цієї доби, дискурсивно й тематично вона виявилась сьогодні дуже далекою й чужою, особливо для наймолодшого покоління релігієзнавців. Руйнування тяглості поколінь, незнання специфіки існування релігієзнавчих досліджень за цієї доби та особливостей радянського філософського дискурсу не лише призводить нерідко до заперечення будь-яких релігієзнавчих досліджень у цей період або їх повного несприйняття, а й руйнує історичну пам'ять як репрезентативну форму дійсності.